

Сербіна Н.Ф.*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ: СТАН ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Ukraine gradually went to the introduction of gender policy, trying not only to declare the rights and possibilities of women and men, but also accomplish the real actions, measures for this purpose, gradually moving to the changes in the legislation.

The legal adjusting of public gender policy in Ukraine is accomplished by the standard legal acts of two levels: supranational and national.

Гендерний підхід до аналізу становища жінок і чоловіків в українському суспільстві, міжстатевих відносин, місця й ролі кожної статі в розвитку громадянського суспільства вперше було обрано в 1999 році в межах проекту «Гендер у розвитку» Програми Розвитку ООН (ПРООН), результатом чого стало видання праці «Гендерний аналіз українського суспільства». У 2001 р. в результаті здійснення проекту ПРООН «Гендерна експертиза українського законодавства» Програми ПРООН «Сприяння гендерній рівності» та за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» були опубліковані результати гендерної експертизи конституційного та галузевого законодавства, здійсненої вітчизняними дослідниками А.Олійник, Т.Мельник, В.Буроменським, Н.Болотіною, І.Лаврінчук, З.Ромовською та іншими. У 2002 р. за підтримки Канадсько-українського гендерного фонду видано працю «Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства», яка також містить розділ «Правовий вимір гендерної рівності».

В різних країнах існують різні підходи до гендерної рівності, що мають вплив на законодавчу базу.

1. Антидискримінаційна модель припускає, що «Гендерна нерівність є наслідком індивідуальної дискримінації» і може бути ліквідована за допомогою окремого антидискримінаційного закону. Цей підхід є більш поширеним у ліберальних державах через їхній акцент на індивідуальні можливості та невтручання держави.

2. Позитивні дії. Неподільна структура ринку праці містить окремі соціальні групи, такі як жінки та неповнолітні. Система нерівноправної оплати праці та стратифікація, що виникає внаслідок цього, розглядаються швидше як гноблення, а не як дискримінація. Крім прийняття законодавчих змін, модель позитивних дій вимагає зміни системи найму на роботу та просування по службі.

3. Розширення можливостей. Підхід спрямований на покращення становища жінок за межами ринку праці, а також покращення їхнього доступу до ринку праці. Ця модель є основною причиною гендерної нерівності, визначає нижчий або менш відповідальний рівень освітньої підготовки жінок, часті перерви в їхній кар'єрі, а також обов'язки з ведення домашнього господарства. Для виправлення ситуації вимагається широке державне втручання в такі сфери, як післядипломна освіта, професійна підготовка, надання послуг по догляду за дітьми тощо. Програми в цих сферах найбільш сумісні з соціально-демократичною формою соціальної держави.

*кандидат історичних наук, доцент кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

4. Співмірна цінність/рівність в оплаті. Підхід спрямований на часткове вирішення проблеми гендерної сегрегації, але не на її повне усунення. Гендерна сегрегація – це зосередження жінок в окремих секторах ринку праці (наприклад, медицині, освіті, діловодстві). Підхід співмірної цінності/рівності впроваджує відповідну грошову компенсацію за роботу в секторах, де зайняті переважно жінки.

5. Заходи проти сексуальних домагань. Держави консервативних і соціал-демократичних форм відстали від ліберальних у вирішенні проблеми сексуальних домагань на робочому місці, оскільки вони сприймаються, насамперед, як форма індивідуальної дискримінації. Феміністичні групи, що активно діють у ліберальних країнах, виявилися надзвичайно ефективними у зміні акцентів публічного дискурсу, а також законодавства в цій сфері. Слід, однак, відзначити, що визначення сексуальних домагань, а також механізми протидії та покарання за них значно відрізняються в різних країнах.

6. Політика, спрямована проти гетеросексизму; гендерне законодавство значно менше регулює такий аспект трудових і позатрудових стосунків, який останнім часом привертає пильну увагу міжнародних організацій, як дискримінацію геїв та лесбіянок на робочому місці та в суспільному житті; соціал-демократичні країни підтримують комплексні зміни в законодавстві, що вирішують проблему дискримінації цієї суспільної групи.

7. Залучення чоловіків до досягнення рівної зайнятості через сприяння змінам у розподілі домашньої праці. Цей підхід зазвичай втілюється у регулюванні відпусток по догляду за дитиною. Він вважається суто «гендерним» підходом, який використовується переважно у соціал-демократичних формах соціальної держави.

Україна використовує кілька з перелічених підходів у регулюванні питання рівних прав та можливостей жінок та чоловіків, серед яких позитивні дії, розширення можливостей тощо. Особливістю формування державної гендерної політики в Україні є те, що вона:

1) будується на основі міжнародних нормативно-правових актів, ратифікованих Україною;

2) регулюється національними нормативно-правовими актами щодо рівноправності між жінками і чоловіками.

Таким чином, правове регулювання державної гендерної політики в Україні здійснюється нормативно-правовими актами двох рівнів: наднаціонального та національного. До нормативно-правових актів наднаціонального рівня доцільно віднести:

- Загальну декларацію прав людини;
- Конвенцію ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок»;
- «Декларацію Тисячоліття» ООН;
- Пекінську декларацію та Платформу дій, схвалених Четвертою Всесвітньою конференцією зі становища жінок;
- Декларацію про викорінення насильства стосовно жінок;
- Конвенцію про рівну винагороду чоловіків та жінок за працю рівної цінності;
- Конвенцію про політичні права жінок.

До нормативно-правових актів національного рівня, що врегульовують відносини у сфері державної гендерної політики в Україні, належить, насамперед, Конституція України. Так, рівність прав і свобод людини й громадянина незалежно від статі визначається і гарантується ст. 24 Конституції України, в якій, зокрема, закріплено: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяль-

ності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям». Принцип гендерної рівності закріплено також у ст. 51 Конституції України: «Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен з подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї... Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняється державою».

Керуючись основними положеннями підсумкових документів Пекінської конференції, Верховна Рада України ухвалила:

- засади державної політики України в галузі прав людини;
- Декларацію про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок;
- концепцію державної сімейної політики;
- Сімейний кодекс України.

Другий рівень, що забезпечує правове регулювання основних процесів і проблем у цій сфері діяльності, виходячи з вищезазначеної концепції визначено як рівень необхідного складу нормативно-правової бази правового регулювання рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в Україні. Тому Україна внесла зміни до:

- Кримінального кодексу шляхом запровадження спеціальної статті, що передбачає кримінальну відповідальність за торгівлю людьми;
- Кодексу про адміністративні правопорушення;
- Цивільного Кодексу;
- Сімейного Кодексу;
- Кодексу законів про працю.

А також прийнято наступні закони:

- Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»;
- Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»;
- Закон України «Про зайнятість населення» (передбачено додаткові гарантії щодо зайнятості окремих категорій населення, що потребують соціального захисту і не здатні конкурувати на ринку праці).

До третього рівня нормативно-правових актів, можна віднести:

- Указ Президента України від 25 квітня 2001 р. «Про підвищення соціального статусу жінок в Україні»;
- Постанову Кабінету Міністрів від 7 березня 2007 року «Про затвердження державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року»;
- Постанову Кабінету Міністрів України № 1834 від 27.12.2006 «Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року»;
- Постанову Кабінету Міністрів України № 504 від 12.04.2006 «Про проведення гендерно-правової експертизи».

Отже, основним документом, що регулює гендерну політику держави є Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Він визначає наступні поняття:

- рівні права жінок і чоловіків – відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі;
- рівні можливості жінок і чоловіків – рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків;
- дискримінація за ознакою статі – дії чи бездіяльність, які виражають будь-яке розрізнення, виняток або привілеї за ознакою статі, якщо вони спрямовані на обмеження або

унеможлиблюють визнання, користування чи здійснення на рівних підставах прав і свобод людини для жінок і чоловіків;

- позитивні дії – спеціальні тимчасові заходи, спрямовані на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України;

- сексуальні домагання – дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (доторкання, поплескування), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування;

- гендерна рівність – рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства;

- гендерно-правова експертиза – аналіз чинного законодавства, проектів нормативно-правових актів, результатом якого є надання висновку щодо їх відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Порядок проведення гендерно-правової експертизи визначає Кабінет Міністрів України, що відповідно до даного закону прийняв Постанову «Про проведення гендерно-правової експертизи», яку має здійснювати Міністерство юстиції України.

Державна політика щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків спрямована на:

- утвердження гендерної рівності;
- недопущення дискримінації за ознакою статі;
- застосування позитивних дій;
- забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень;
- забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків;
- підтримку сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства;
- виховання і пропаганду серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері;
- захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі.

У законі також зазначено, що не вважаються дискримінацією за ознакою статі:

- спеціальний захист жінок під час вагітності, пологів та грудного вигодовування дитини;
- обов'язкова строкова військова служба для чоловіків, передбачена законом;
- різниця в пенсійному віці для жінок і чоловіків, передбачена законом;
- особливі вимоги щодо охорони праці жінок і чоловіків, пов'язані з охороною їх репродуктивного здоров'я;
- позитивні дії.

Органами, установами та організаціями, наділеними повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, є:

- Верховна Рада України;
- Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;
- Кабінет Міністрів України;
- спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, визначені в їх складі уповноважені особи (координатори) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- об'єднання громадян.

Окремий розділ Закону присвячено:

- забезпеченню рівних виборчих прав жінок і чоловіків та рівних можливостей їх реалізації (ст. 11-12);
- забезпеченню рівних можливостей жінок і чоловіків у сфері державної служби та служби в органах місцевого самоврядування (ст. 13);
- у здобутті освіти та професійній підготовці (ст. 14-15), у праці та одержанні винагороди за неї (ст. 16-17), у сфері підприємництва (ст. 18), у соціальній сфері (ст. 21-25).

Варто зазначити, що у статті 17 Закону держава зобов'язує роботодавця не лише створювати умови праці, що дозволяють б жінкам і чоловікам здійснювати трудову діяльність на рівній основі; забезпечувати жінкам і чоловікам можливість суміщати трудову діяльність із сімейними обов'язками; здійснювати рівну оплату праці жінок і чоловіків при однаковій кваліфікації та однакових умовах праці; вживати заходів щодо створення безпечних для життя і здоров'я умов праці; вживати заходів щодо унеможливлення випадків сексуальних домагань, але й забороняє роботодавцям в оголошеннях (рекламі) про вакансії пропонувати роботу лише жінкам або лише чоловікам, за винятком специфічної роботи, що може виконуватися виключно особами певної статі, висувати різні вимоги, даючи перевагу одній із статей, вимагати від осіб, які влаштовуються на роботу, дані про їхнє особисте життя, плани щодо народження дітей.

Щодо освіти, то держава встановлює обов'язок навчальних закладів забезпечувати рівні умови для жінок і чоловіків під час вступу до навчальних закладів, оцінки знань, надання грантів, позик студентам, а також підготовку та видання підручників, навчальних посібників, вільних від стереотипних уявлень про роль жінки і чоловіка. Центральний орган виконавчої влади з питань освіти і науки забезпечує проведення експертизи навчальних програм, підручників та навчальних посібників для навчальних закладів щодо відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

До навчальних програм вищих навчальних закладів, курсів перепідготовки кадрів включаються дисципліни, що вивчають питання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, та факультативне вивчення правових засад гендерної рівності на основі гармонізації національного і міжнародного законодавства.

Законом також передбачається цивільна, адміністративна та кримінальна відповідальність за порушення законодавства про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків.

Зазначимо, що важливим є не тільки створення достатнього нормативно-правового поля, а і його дотримання. Ця проблема не втратила актуальності, оскільки мають місце факти порушення та ігнорування чинного законодавства. Позитивним кроком у здійсненні парламентського контролю за додержанням конституційних прав та свобод людини й громадянина стало створення нового конституційного органу – Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Такий крок відповідає стратегічній меті Пекінської платформи дій 1995 р., що передбачає активізацію та заохочення розроблення програм захисту прав жінок у національних установах, які здійснюють захист прав людини й відповідні програми.

Таким чином, правове регулювання державної гендерної політики в Україні, на нашу думку, здійснюється нормативно-правовими актами двох рівнів: наднаціонального та національного. Формування та розвиток національного рівня нормативно-правової бази державної гендерної політики в Україні відповідно до концепції необхідного і достатнього складу нормативно-правових баз, тобто її здійснення за етапами: «створення функціонального ядра – розроблення необхідного складу нормативно-правових документів – розроблення достатнього складу нормативно-правових документів» дає змогу впорядкувати вже напрацьований масив правових актів різної юридичної сили.

Викладене дає можливість визначити такі основні напрями удосконалення та розвитку національного рівня нормативно-правової бази державної гендерної політики в Україні:

- законодавче врегулювання державного забезпечення гендерної рівності в Україні через прийняття Верховною Радою України відповідного закону;
- прийняття достатньої кількості нормативно-правових актів центральних органів державної влади щодо державного забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- узгодження нормативно-правової бази державної гендерної політики з міжнародним законодавством щодо забезпечення гендерної рівності;
- створення інформаційно-методичного ресурсу державної гендерної політики в комплексі з нормативно-правовою базою, що регламентує її формування й реалізацію;
- моніторинг стану нормативно-правової бази державної гендерної політики, зокрема проблем, які потребують правового врегулювання, а також результатів правозастосування внаслідок упровадження всіх нормативно-правових актів.

Література:

1. Аналіз законопроекту № 6074-1 «Про забезпечення рівності прав жінок і чоловіків та рівних можливостей їх реалізації». <http://gender.net.ua>.
2. Болотіна Н.Б. Соціальне законодавство України: Гендерна експертиза / Відп. ред. Т.М.Мельник. – К.: Логос, 2001. – 82 с.
3. Буроменський М.В. Міжнародне право: Гендерна експертиза / Відп. ред. Т.М.Мельник. – К.: Логос, 2001. – 40 с.
4. Гендерна експертиза українського законодавства (концептуальні засади) / Відп. ред. Т.М.Мельник. – К.: Логос, 2001. – 80 с.
5. Гендерний аналіз українського суспільства. – К.: ПРООН, 1999. – 293 с.
6. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. – К.: Укр. ін-т соц. дослідж., 2002. – 121 с.
7. Гендерна політика в світлі євроінтеграції України. <http://mvsinfo.gov.ua>.
8. Грицяк Н. В. Правове регулювання рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в Україні: стан та шляхи вдосконалення. <http://www.nbu.gov.ua>.
9. Інформація про стан виконання у 2005 році Національного плану дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001-2005 роки. <http://www.kmu.gov.ua>.
10. Конституція України – Основний Закон суспільства, держави, людини: Наук.-метод. рек. / Кол. авт.; Кер. проф. І.Ф.Надольний. – К.: Вид-во УАДУ, 1998. – 224 с.
11. Лаврінчук І.П. Трудове законодавство України: Гендерна експертиза / Відп. ред. Т.М.Мельник. – К.: Логос, 2001. – 70 с.
12. Левченко К.Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління: Монографія. – Х.: Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 344 с.
13. Левченко К.Б. Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку: Монографія. – Х.: Вид-во НУВС, 2001. – 348 с.
14. Левченко К.Б. Управління процесами формування гендерної політики в Україні (організаційно-правові аспекти): Автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.07. – Х., 2003. – 35 с.
15. Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001-2005 роки: Постанова Кабінету Міністрів України № 479 від 6 трав. 2001 р. // Вісн. держ. служби України. – 2001. - № 2. – С.11-19.
16. Олійник А.С. Конституційне законодавство України: Гендерна експертиза. – К.: Логос, 2001. – 77 с.

17. Ромовська З.В. Коментар до розділу II «Шлюб. Права та обов'язки подружжя» Сімейного кодексу України // Законодавство України: наук.-практ. коментарі. – 2004. - №5. – С.3-13.
18. Утвердження гендерної рівності в українському суспільстві. Департамент комунікацій влади та громадськості Секретаріату Кабінету Міністрів України. <http://www.kmu.gov.ua>.
19. Хомуленко Т., Сергеева Л. Психологічне підґрунтя явища торгівлі жінками (аналіз у контексті гендерної демократії). <http://www.politik.org.ua>.
20. Шеннон фон Шіл. Гендерне законодавство: порівняльний аналіз законів про рівні можливості. <http://www.pdp.org.ua>.
21. Як підвищити рівень усвідомлення проблеми торгівлі людьми? Посібник тренера. Міжнародна організація з міграції. – К., 2005.